

BÍRÓ BÉLA

FÁBIÁN ERNŐ KORSZERŰSÉGE

Fábián Ernő: *Naplójegyzetek 1980–1990*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010, 454 oldal

Fábián Ernő naplója a szerző szándékai szerint is összetett epikai konstrukció. A krónika, az olvasónapló, az önmagának, illetve a jövőnek címzett publicisztika, s a személyes lelkiismeret (illetve helyyel-közzel az Úr) színe előtt tett vallomás tömör, színes, mindig érdekfeszítő ötvözete.

Mindezek a műfaji sajátosságok a napló sajátos beszédhelyzetéből fakadnak. Fábián Ernőnek a '80-as évtizedben is lenne hallgatósága, olvasótábora. Könyveiről ugyan már nem születhetnek lelkes recenziók, s a magyarországi nyilvánosság – ezt többször is felpanaszolja – létezéséről sem vesz tudomást, tudjuk, ott is vannak olvasói, a kommunista cenzúra azonban idehaza és Magyarországon is eltiltja a nyilvánosságtól. Ez annál is fájdalmasabb, mert Fábián minden ízében közéleti ember. Nem politikus alkat, de olyan értelmiségi, aki igényt formál arra, hogy beleszóljon közelebbi és távolabbi környezetének történéseibe.

Ez az igény nagyon is megalapozott. A napló olvasójának alapvető élménye Fábián szellemi és politikai tisztánlátása. Irodalmi vagy tudományos értékítéletei mindig megalapozottak. Kritikája általában tárgyilagos és tárgyyszerű. Nemcsak a romániai közállapotok, de a székelység „elaljasodása” is gyakorta készíti keserű mondatokra. Impulzív, sőt – maga is elismeri – az agresszivitásig impulzív alkat. Háborgásait azonban – azok megalapozottságán túlmenően is – csak hitelesítheti, hogy legtöbbször önmaga iránt sem kíméletesebb:

Tehetlenségem és kiszolgáltatottságom tudata mind agresszívebbé tesz. Sajnos, azokkal szemben, akikkel nem kellene. Napok óta nem tudok megfelelően koncentrálni, annyira bánt, hogy olyanokkal veszekszem, akik lényegében a körülöttünk törtétekért nem felelősek [...]

A bennem lévő irracionális lény gyakran legyőzi a rációt. Mit csináljak? Szégyellem és bánom.

Ami jó, e bűnbánatokban érzem magam kereszténynek. Ez csak nekem jó. A másik embernek szenvedést okozok.¹

Vagy másutt: „Egykori eszközvoluméért vagyok felelős. A kicsik sem tisztábbak a nagyoknál.” Az iskolai gyakorlatnak becézett kényszermunkáról (a

mindig megkésett, fagyközeli és erőltetett tempójú burgonyaszedésekről) szólva: „Magamat nem sajnálom, mert annak idején – első agrárforradalom – a parasztnak hazudoztam a kollektivizálás előnyeiről, arról a jólétről, mely elkerülhetetlenül be fog következni. Most ez a sors büntetése.”²

Semmi sem áll távolabb tőle, mint – a kisebbségi értelmiség körében oly gyakori – önmitizálás. A gyakran kínzó szereplésvágy dacára sem.

Egy ilyen ember számára a hallgatás valóságos kaloda. Célzásaiból azt is tudhatjuk, hogy az órákon vagy a tanáriban sem beszélheti ki gondolatait, példázatszerű megfogalmazásokra kényszerül. Pontosan tudja, hogy a besúgók „siserahadától” – ahogy később emlegeti, sehol nem szabadulhat. Megható arról olvasni, hogy a kortárs erdélyi gondolat egyik legjelentősebb alakja lakodalmi tóztoknak (az azokra való felkéréseknek és az érdeklődésnek) is mennyire őszintén tud örülni. A meghíusult tudományos előadások, visszautasított kéziratok, válasz nélkül maradt levelek, a betiltott kötetek és elmaradt könyvbemutatók után és helyett a filozófus számára ez is egyfajta kibontakozási lehetőséget jelenthet. Némi sikert, melyre a kor tisztességes értelmiségije oly nagyon és oly hiába áhítozik. Nem a tény maga a lényeg, hanem az, hogy e szomjúságot és az olyan-amilyen kielégülés fölötti örömét nemcsak önmaga, de a későbbi (feltételezett) nyilvánosság elől sem hallgatja el.

A napló egyik legpozitívabb vonása az őszinteség – ami bizonyos mértékig persze riasztó is. Hiszen megszoktuk, hogy kultúremler bizonyos dolgokról nem beszél. Azaz bizonyos gondolatait önmaga előtt is elhallgatja. Az olvasó, amikor Fábián zsidóságra vonatkozó megjegyzéseivel szembesül, zavarba is jön. Mi ez? Hát már Fábián Ernő is zsidózik!? S aztán, ha mélyebben magába néz, rá kell jönnie, hogy az efféle „zsidózástól” (legalábbis a lelke mélyén) maga sem mindig maradhat mentes. Ahogyan a „zsidók” is elkerülhetetlenül „magyarozásra” kényszerülnek, hiszen a „magyarok” bizonyos attitűdjeire, öntudatlan megfogalmazásaira, árulkodó reflexeire nekik is elkerülhetetlenül reagálniuk kell. Igaz (s ez is része a problémának), ők nem kényszerülnek olyan jellegű mentegetőzésekre, mint Fábián: „Isten lássa lelkemet, nem vagyok antiszemita...”, „a most következő megfogalmazásoktól magam előtt is tartózkodom, de most nem tudom magamba fojtani...” stb.

Az antiszemitizmust általában előítéletességként szokás definiálni. Csakhogy Fábián szövegeinek esetében az ejt zavarba, hogy Fábián nyilvánvalóan nem előítéletes. Az, ami az ő esetében előítéletnek látszik, minden esetben „utóítélet”, vagy ha nem az, azzá válik. Vagy úgy, hogy igazolódik, vagy úgy, hogy a konkrét esetekben maga Fábián érvényteleníti. Ebben a vonatkozásban Gáll Ernőhöz való viszonya szimptomatikusnak tekinthető.

Gáll Ernő, a *Korunk* című elméleti folyóirat – az egyetlen nagy hagyományú és valóban rangosnak tekinthető romániai magyar tudományos szaklap

– főszerkesztője. A Ceaușescu-rendszer ideológiai megmerevedésével, a neosztalinista tendenciák felerősödésével párhuzamosan Fábián írásai is kiszorulnak a lapból. Fábián képtelen arra, hogy a semmitmondás vagy az apológia – új helyzet által megkövetelt – szabályaihoz alkalmazkodjék. Gáll Ernőnek azonban, ha állásában akar maradni, alkalmazkodnia kell. Amit – *Naplójából* tudhatjuk – önmagának sem szívesen vall be, illetve kognitív diszszonanciáit a hallgatásnál mégiscsak pozitívabbnak tekintett jelenlét fontosságának felértékelésével látszik mérsékelni. A barát vélt „elfordulását” Fábián a félreállított vidéki értelmiségi érthető érzékenységgel veszi zokon.

De miután Gáll Ernőt is félreállítják, s Fábián egykori egyetemi kollégáját, a gátlástalan Rácz Győzöt állítják a helyére, a megtört és szomorú öregembert egyszerre ismét közel érzi magához, s bár fenntartásai továbbra is lesznek, korábbi véleményét is korrigálva, szánalommal vegyes rokonszenvvel ír róla: „Megérkezett Gáll Ernő. A szakszervezeti szállodában lakik. Letört és kedvét vesztett ember. Azért munkára biztat. Azt hiszi, a szellemi életből nem szabad kivonulni, bármennyire is cenzúrázzák a cikkeket. Csak arra nem gondol, hogy semleges, semmitmondó szövegek is támogatják a maguk módján a politikát (a bekerítő és elpusztító politikát).”³

Egy héttel később (a másik két sértett értelmiséggel) Huszár Sándorral és Veress Dániellel szemben kénytelen Gállt védelmébe is venni: „Ami meglepett (Huszár) nem állt szóba Gáll Ernővel, úgy tett, mintha nem venné észre. Magatartásának motívumai nem megalapozottak. Ez is a kisebbségi betegség egyik tünete. Akárcsak Veress Dani magatartása, aki Gáll Ernőt, amikor Szentgyörgyön meglátogatta, megsértette, és udvariatlanul fogadta. Veress Dani azért sértődött meg, mert Gáll Ernő egyik írásában az önismeret művelői között az ő nevét nem említette.”⁴

Amikor Gáll a *Contemporanul* című román kulturális hetilapban az *Ettersbergi töprengések* című eredetileg magyarul íródott munkájából fordítja románra az Osztrák–Magyar Monarchia „zaklatottságára” és a „zsidók meghurcoltatására” vonatkozó részleteket, ismét nem hallgathatja el fenntartásait: „Mindkét téma és a módi is, ahogy azokat elmondja, a [Ceaușescu – B. B.] kurzus ideológiájával egybeesik. Közvetve (a mostani hangulatban) magyarellenes.” A kommentár végül egy rosszmájúnak tűnő megjegyzéssel zárul: „Mindezt azért teszi, hogy útlevelet kapjon. Folytatni akarja a hitközség pénzén európai barangolásait.”⁵ Később, egy Liviu Rebreanuról írott szintén román nyelvű Gáll-szöveg kapcsán még rá is tesz egy lapáttal: „Ez az okos, alapjában jóérzésű és -akaratú ember némelykor olyan kisztílúen zsidó (nem etnikailag gondolom, hanem viselkedésben és számításában), hogy semmi- ben sem különbözik a szabvány kispolgártól. Valahol fáj, hogy ezt kell írjam.”⁶

Fábián korábbi feltevése valóban igazolódik: „Megjött Gáll Ernő. Váratlanul és a tőle megszokott vitakészséggel, hogy legalább magunk előtt

tisztázzuk közös dolgainkat. Hat hónapos európai útra készül. Előtte nem árt a pihenés.”⁷

De nem csak Gáll az a zsidó, akiről Fábián mély rokonszenvvel (is) beszél. Az egyik kovásznai orvost a belügyi szervek, akiket az orvosok viszonylagos jóléte irritált, úgymond „tetten érik”, mindenki tudja, hogy a tettenérés megrendezett (a rend őrei egy szajhát használnak eszközül): „Vajon miért épp Lázárra esett a választás? Azért-e, hogy zsidó és eszperantista, s ezért széles körben levelezést folytatott? Erre is gondolni kell, mert most gyűjtötték fel Bukarestben a zsinagógát, és az izraeliek is elítélték az arab és zsidó „megbékélésre” tett [román – B. B.] kezdeményezést. Vagy éppen egy ilyen szerencsétlen, visszavonultan élő emberrel akarnak példát statuálni?”⁸

Vagy másutt: „Méliusz József 80 éves. Üdvözlöm kellene. Nagyon szeretem intellektuális prózáját, műveltségét, európaiságát.”⁹

Általánosságban is, mindenkiről, akivel kapcsolatban előzetesen felszines véleményt formál (Kallós Miklós, Alexandru Boboc és mások), a személyes kontaktus nyomán kiigazítja vagy legalábbis árnyalja előítéleteit.

Vannak persze valóban vitatható megállapításai is:

Szabó Dezsőnek volna igaza? (Az ilyen most következő megfogalmazásoktól magam is tartózkodom, de most nem tudom magamba fojtani.) A magyarok sorsát nem magyarok intézik. 1948-tól így következnek a vezérek: Rákosi és bandája (zsidó), Kádár (tót-magyar, inkább tót, mint magyar), Grósz, asszimilált sváb. Egyetlen magyar se került a párt és az állam élére. Ezeknek az elvtársaknak nincs történelmi érzékük, képtelenek magyarságban gondolkodni.

S mi történt közben? Kioperálták a nemzettudatot, az országot szovjet gyarmattá változtatták, kivégezték Nagy Imrét és csoportját (magyarokat), létrehoztak a társadalommal egy álkiegyezést, ami aztán megbukott. (Grósz a folytatás? Ezt nem lehet tudni. De az első lépés rossz.) E sorozatban olyan elméket, mint Bibó István, belső emigrációba kényszerítettek [...]

A „mély-” és „hígmagyar” kategóriáknak feltétlenül van etikai jelentésük.¹⁰

A valódi fasizmust azonban mindvégig következetesen elítéli:

Most olvasom Erdélyi József önéletrajzát. Azért szükséges említenem, mert ideológiája kísértetiesen hasonlít napjaink idegengyűlölő nacionalizmusára. Csak néhány mondatot kiragadva a mocskos zsidózásból: a zsidóság (akiket azonosít az idegenekkel) elpusztítja a keresztény kultúrát. »Meg kell tisztítani tőlük a keresztény műveltség templomát,

mielőtt romba nem döntik, hogy fölötte zsinagógát emeljenek...« Hazafi sem lehet, aki nem gyűlöli az idegeneket.

[...] Ilyen vehemensen idegengyűlölő írók Kelet-Európában még egyet ismerek. Eminescut. A jelentősek közül.

Nem véletlenül emelték Eminescu idegengyűlöletét az eltelt napokban piederesztálra.¹¹

Fábián Ernő zsidókhöz való viszonya olyan összetett, mint a magyar- és a zsidó problematika maga. De felvetéseit éppen ezért nem szabadna elhallgatni, hiszen a tabuk csak bonyolíthatják a helyzetet. Ha a magyar szellemi élet legalább azon a színvonalon beszélte volna ki a problémákat, amelyen azt Fábián – a nyilvánosságtól távol tette (mert tehetette) –, szinte bizonyosra vehetjük, hogy a Jobbik mára nem válhat Magyarországon számottevő politikai erővé, s a jobboldal sem arathat a baloldalt olyannyira nyomasztó kétharmados győzelmet. Fábián diagnózisain és implicite a (a magyarországi zsidóságból mára, úgy tűnik, jobbára kiveszett) kisebbségi nézőpont kiegyensúlyozó és egyben termékenyítő potenciálján már csak azért is érdemes eltöprengenünk, mert Fábiánnak alig van olyan jóslata, mely a későbbiekben ne igazolódott volna (az esetek többségében maradéktalanul), vagy ma ne lenne éppoly időszerű és jövőbemutató, mint megfogalmazásának pillanatában. S mindennek Fábián Ernő is tudatában volt. Innen fakadtak ingerültségei (*lásd* a Cs. Gyimesi Évára, *Limes*-béli társára vonatkozó mondatait), gonoszkodásai (*lásd* a Bogdán Lászlóra vonatkozó, csak részben indokolható szövegrészeket). S innen erednek, a kisebbségi vidék tehetőségeire általában is jellemző zsenikomplexus (nála viszonylag viszszafojtott) megnyilvánulásai.

A fábiáni éleslátásra (mely a szöveg dokumentarisztikus erőnei mellett a napló legnagyobb erőssége) egyetlen példát említenék. Két okból is. Az egyik az, hogy a szöveg kitűnően rímél Nicolas Sarkozynek a multikulturalitás bukására és az asszimiláció elkerülhetetlenségére vonatkozó (Merkel és Brown korábbi nyilatkozatait betetőző) minapi kijelentéseire. A másik az, hogy Fábián a problémára jó harminc évvel a Nyugat ideológusai előtt figyel fel, hogy a politikusokról ne is beszéljünk. „Kialakulóban volna – teszi fel e kérdést – a fejlett ipari (ha úgy tetszik, posztindusztriális) társadalmakban a nemzeti és faji kérdés új oldala?” S válasza azóta vált csak igazán érvényesé:

Ami már most tényszerűen bizonyítható: a faji csoportok, etnikumok, nemzetiségek kívülről mint bevándorlók vagy vendégmunkások elárasztják a fejlett országokat (USA, Anglia, Németország, Franciaország), még nem lépnek fel különösebb politikai követelésekkel, de az olvasztótégely („melting pot”), amire [a „befogadók” – B. B.] számí-

tottak, nem tudja őket beolvasztani. Identitásukat megőrzik. Megtörténhet, hogy a természetes népnövekedésben amúgy is visszaesett országokban a bevándorlók túlhaladják a kritikus határt, s mint önálló tényezők a társadalom *sui generis* tagjaiként lépnek fel a politikai élet színterén. Az Egyesült Államokban, ahogy az a szétszórt adatokból kiolvasható, az angolszász elemnél jóval nagyobb mértékben növekedő spanyolok, távol-keletiek, feketék, olaszok megbonthatják – belátható időn belül – a hatalmi egyensúlyt. [...]

Még távolinak tűnik – de, amint mondtam, beláthatónak – az az időpont, amikor a mexikóiak vagy mások nyelvükkel, kultúrájukkal fogják követelni helyüket az angolszász politikai struktúrában. Ez egyáltalán nem kizárt...¹²

S a továbbiakban felvázolja azokat a tényezőket, melyek akár fel is gyorsíthatják a folyamatot. Először is: az olvasztótégely nem működik olyan eredményesen, mint korábban. Másodszor: az atomjaira szakadt társadalomban, melyben a család is válságba került, mind intenzívebben jelentkeznek a közösségekhez való tartozás igénye. Harmadszor: a fejlett országoknak a bevándorlókra elengedhetetlen szükségük van. Negyedszer: Ázsia, Afrika, Dél-Amerika fölös népességét nem lehet saját nyomorúságos határai között tartani.

Azon töprengök, hogy hogyan reagálna a kisebbség-ellenességre méltán ingerült szerző, a magyar származású Sarkozy xenofób mondataira? S „híg-” vagy „mélyfranciának” tekintené-e a Románia példaképeinek számító Francia Köztársaság nagyhatalmú elnökét? S ha „mélyfrancia”, akkor Rákosi, Kádár és Grósz miért ne lehetett volna „mélymagyar”? (Más kérdés, s ez a valóban érdekesítő, hogy miért nem lettek mégsem?)

Az azonban bizonyos, hogy a magyar kisebbségek megaláztatásainak hű és lélektani szempontból is mindig hiteles krónikásaként Merkellel, Brownnal vagy Sarkozyval ellentétben aligha hagyhatná figyelmen kívül, hogy a kisebbségek „alacsonyabbrendűségére” illetve „kulturálatlanságára” alapozott kényszerasszimiláció milyen hosszú távú következményekkel járhat.

Ma talán azt is alaposabban megvizsgálná, hogy miben rejlenek a *melting pot* kimerülésének okai. Az atomizáció és a család válsága kapcsán utal ugyan rá, de ma már aligha maradhatna rejtve előtte, hogy ez a fejlemény az emberi jogokra és az amerikai egyetemességre alapozott individualizmus szükségszerű következménye is. Ahogyan azt is felismerhetné, hogy az a neonacionalizmus, mely Merkel, Brown, Sarkozy és nem utolsósorban a mi Orbánunk retorikájában megjelenik, nemcsak a nyugati nemzetek újjászületését alapozhatja meg, de a kisebbségi nemzetek radikalizálódását is. Ne feledjük a mi – magyar hegemonia megvalósítására irányuló – 19. szá-

zadi erőfeszítéseink is – az ezeréves történelem, a keresztény védőbástya és kulturális magasabbrendűség dacára – szintén nem a magyar nemzet, hanem és főként a kisebbségi nemzetek megerősödését eredményezték.

Ez Nyugat-Európában sem lehet majd másként. Nagy kérdés, hogy a kisebbséggé apadt többség arroganciája és a többséggé dagadt kisebbség asszimilációs erőszak által betegessé dagasztott önteltsége és agresszív arroganciája hogyan férhet meg egymás mellett egy virtuális jövőben?

A kérdésre Fábíán Ernő már nem adhat választ, de nekünk, az ő európai utódainak előbb vagy utóbb, de elkerülhetetlenül válaszolnunk kell majd rá.

Jegyzetek

¹ FÁBIÁN Ernő: *Naplójegyzetek 1980–1990*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010, 378. p.

² *Uo.*, 269. p.

³ *Uo.*, 268. p.

⁴ *Uo.*, 269. p.

⁵ *Uo.*, 294. p.

⁶ *Uo.*, 303. p.

⁷ *Uo.*, 317. p.

⁸ *Uo.*, 225. p.

⁹ *Uo.*, 354. p.

¹⁰ *Uo.*, 329. p.

¹¹ *Uo.*, 388. p.

¹² *Uo.*, 64. p.